

א. כללי

התערוכות האדם במעשה הראשית

הרה"ג יעקב אריאל

הצגת הבעיה

בד בבד עם ההתקדמות הרבה שחלה במדעי הרפואה בשנים האחרונות, נוצרו אפשרויות רבות להתערב בתהליכים שעד כה היו בידי של הקב"ה בלבד. וכאן עולה השאלה, האם ישנם גבולות שעל הטכנולוגיה הביולוגית להימנע מלעבור אותם? לשאלה זו נביא מספר דוגמאות:

- א. האם מותר לאשה להרות באמצעות הפריה מלאכותית?
- ב. האם מותר לזוג לבחור את מינו של התינוק שיולד להם?
- ג. האם מותר לבצע "שיבוט" (שיכפול אדם)?
- ד. האם מותר לבצע נסיונות בהנדסה גנטית?
- ה. האם מותר לייצר מין של חזיר, באמצעות הנדסה גנטית, כדי שלבו יתאים להשתלה בגוף של אדם?
- ו. האם מותר לבצע ניתוח פלסטי על-מנת לשפר את המראה החיצוני? קודם כל נדון בשאלות אלו מן ההיבט העקרוני, ולאחר מכן בהיבטים המעשיים הנוגעים לכל אחת ואחת מהן.

א. התערוכות במעשה הבריאה

השאלה העקרונית שהוגי דעות דתיים מעלים היא: האם מותר לנו להתערב במעשה הבריאה? האם מותר לנו ליצור בעל חיים חדש? האם מותר להביא לעולם יצור שלא בדרך טבעית של ריבוי זכר ונקבה?

רבים מסתמכים על הרמב"ן בפירושו לפסוק (ויקרא י"ט ט):

את חוקותי תשמורו בהמתך לא תרביע כלאיים שדך לא תזרע כלאיים...

ואלו דברי הרמב"ן:

כי השם ברא המינים בעולם... ונתן בהם כוח התולדה שיתקיימו המינים בהם לעד כל זמן שירצה הוא יתברך בקיום העולם. וציוה בכוחם שיוציאו למיניהם ולא ישתנו לעד לעולם, שנאמר בכולם "למינהו" (בראשית א' י"ב)... והמרכיב שני מינין – משנה ומכחיש במעשה בראשית כאילו יחשוב שלא השלים הקב"ה בעולמו כל הצורך, ויחפוץ הוא לעזור בבריאתו של עולם להוסיף בו בריות...

וכן כתב הרמב"ן גם בפירושו לבראשית (א' י"א ד"ה ויאמר). אך על כך יש להעיר כמה הערות¹:

א. "לא דרשינן טעמא דקרא". טעמי המצוות אינם יכולים לשמש כשיקול בהלכה.
ב. בכלאי שדה וחרם לא חל שום שינוי במין. אפילו ההרכבה לא גורמת לשום שינוי במין.² הרוכב מגדל פירות ממינו בלבד, ללא השפעת הכנה. ואדרבה, להכלאה המלאכותית של אבנים ממין אחד על עלי ממין אחר אין איסור מפורש בהלכה.³

ג. לעומת הרמב"ן עומדים דברי מדרש תנחומא (פרשת תזריע סי' ה')⁴:

מעשה ששאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא: איזו מעשים נאים, של הקב"ה או של בשר ודם? אמר לו ר' עקיבא: של בשר ודם, נאים...
אמר לו: למה אתם מוליין? ...הביא לו ר' עקיבא שיבולים וגלוסקאות. אמר לו: אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה אדם. אמר לו: אין אלו נאים יותר מן השיבולים!

אמר לו טורנוסרופוס: אם הוא חפץ במילה, למה אינו יוצא הוולד מהול ממעי אמו?

אמר לו ר' עקיבא: ולמה שוררו (=חבל הטבור) יוצא עמו והוא תלוי בבטנו ואמו חותכו? ומה שאתה אומר למה אינו יוצא מהול? לפי שלא נתן הקב"ה את המצוות לישראל אלא לצרף אותם בהם.

גישתו של טורנוסרופוס היא פטליסטית. כל מציאות, כולל סטייה מן הנורמה, נראית בעיניו כגזירה שאין לשנותה. ואילו ר' עקיבא דורש מן האדם לקחת אחריות על תיקון הבריאה.⁵

1. ראה מאמרו של הרב עזריאל אריאל: 'האדם מול הבריאה – באור מצוות הכלאיים'.

2. עי' מאמרו של פרופ' אליעזר גולדשמיט על האתרוג המורכב ('תחומין' ב' עמ' 143).

3. אמנם מ"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל סבור שההרכבה האסורה היא הרכבת כמה מינים על כנה אחת הגורמת להכלאה (עי' 'ארץ חמדה' ח"ב עמ' קכ"ח-קל"ג); אך גם הוא לא תקע את חידושו זה להלכה למעשה. ואף הוא עצמו הורה שהכלאה ממש לא נאסרה: עי' 'התורה והארץ' ח"ג עמ' 121).

4. וכבר עמד על כך המהר"ל מפראג (גור אריה שם ד"ה ואלו).

וכן כתב ריה"ל בספר הכוזרי (מאמר א' סי' ל"ה):

ואילו האדם נתייחד מכל בעלי החיים בענין השכלי, שממנו נתחייבו: תיקון המידות, ואחרי זה תיקון ענייני הבית, ואחרי תיקון ענייני המדינה... כלומר, תבונתו של האדם מאפשרת לו לתקן ולהשלים את החסר לאדם ולחברה בגוף וברוח. וללא תיקונים אלו לא יכול היה האדם להתקיים. וכבר פירשו חז"ל⁶ את הפסוק (בראשית ב' ג'): "אשר ברא א-להים לעשות" – שא-להים ברא עולם הטעון עשייה ותיקון, והאדם נועד לעשות ולתקן את העולם.⁷ הרמב"ן אינו חולק על כל אלו, שהרי הרמב"ן עצמו, בפירושו לפרשת בראשית (א' כ"ח ד"ה וכשוה) כתב כדעת הפרשנים האחרים: נתן להם כוח וממשלה בארץ לעשות כרצונם וברצונם וכל זוחלי עפר, לבנות ולעקור נטוע, ומהרריה לחצוב נחושת וכיוצא בזה... הרמב"ן מסמיך לכך את הפסוק בתהילים (ח' ז'): "תמשילהו במעשי ידיך, כל שתה תחת רגליו". וא"כ גם הרמב"ן לא קבע מסמרות מוחלטים ברעיון הנ"ל. וכך נאמר גם בגמרא (בבא בתרא י' ע"א):

וזו שאלה שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא: אם א-להיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסם? אמר לו: כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהינום. אמר לו: אדרבה, זו שמחייבתן לגיהינום! אמשול לך משל: למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורין וציוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו. כששמע המלך, לא בועס עליו?...

תשובתו של ר' עקיבא על שתי השאלות שנשאל על ידי טורנוסרופוס היא שה' הטיל עלינו את המשימה להשלים את הבריאה. להשלים – אך לא לעוות. על חבל דק זה צריכה האנושות להמשיך בהתקדמותה, כשהיא מודרכת על פי הנחיה תורנית. "אשר ברא א-להים - לעשות" – ה' מסר לנו את עולמו היפה כדי שנמשיך אנחנו לעשות לתיקונו ולשמירתו. לכן התפתחות המדע נחשבת לחיובית באופן עקרוני, מפני שעולמנו נברא חסר בכוונה שהאדם ישלים ויתקן אותו. (אמנם מטרת התיקון

5. וכן בבראשית רבה (פר' י"א סי' ו'), ויכוח דומה בין פילוסופוס אחד לבין ר' הושעיה.
6. בראשית רבה (פר' א' סי' י"א ד"ה כי בו שבת). ועי' רבנו בחיי על התורה שם (ד"ה אשר); פסיקתא רבתי (ד"ה ד"א ותשלם); ילק"ש (מלכים א' רמז קפ"ו).
7. רעיון דומה מביע גם ר' מאיר שמחה מדווינסק (משך חכמה לפרשת שלח, ד"ה כוונת, והנה), שהציג מסמלת את החוטים הפרומים שעדיין לא נארגו בטלית היקום, עליה נאמר: "עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה". והאדם נועד להמשיך ולארוג את טלית היקום הזו, להשלימה ולתקנה.

היא מוסרית ורוחנית, אך גם האמצעים הטכניים המאפשרים זאת חייבים להשתכלל בהתאם).

עם זאת יש להדגיש שהאדם הופקד כפקיד האחראי לשמור על הטבע שניתן בידו שיתקנו ולא יקלקל אותו. כאשר הוא עובר את הגבול, הוא מועל בתפקידו; אולם כאשר הוא שומר את משמרתו כהלכה, הוא ממלא את ייעודו. רופא המנתח אדם ומצילו מסכנה – ממלא את שליחותו. אולם כאשר הוא הסב לו נזק, מתוך רשלנות, הוא מעל בתפקידו.

את הרעיון הזה ניתן לראות מתוך עיון בגמרא במסכת חולין (ז' ע"ב), שם מסופר על ר' פנחס בן יאיר שסירב להיענות לבקשתו של ר' יהודה הנשיא ולהתארח בביתו, בגלל שהיו באורוותו פרדות לבנות, ומכתה של פרדה לבנה אין לה תרופה. ואכן הפרדה היא יצור כלאיים שאסור לעשותו לכתחילה. מאידך גיסא, הפרדה מוזכרת בתנ"ך לרוב. שלמה המלך למשל הורכב על פרדה בשעת משיחתו למלך. פרדה זו נוצרה כנראה על ידי נוכרים. השימוש בה מותר, בדיעבד.

ואכן נראה שהפרדה היא דוגמא נאותה לאמביוולנטיות של הנושא בו אנו דנים. ומשום כך אסרה התורה להרביע כלאיים. היצור שנולד מכלאיים הוא לא טבעי. הוא אינו מוליד. הוא עלול גם להיות מסוכן. המטרה היא אמנם להרכיב ביחד את כוחו של הסוס עם סבלנותו של החמור, אולם אין שום אפשרות לשליטה על התוצר. הוא עלול גם להיות פראי.

הכלאיים מחייבים אפוא יחס הולם. אסור ליצור אותם לכתחילה, אך מותר ליהנות מהמוצר בדיעבד. אסור ליצור לכתחילה – שמא הדבר יצא משליטתנו וייווצר יצור מסוכן ביותר, מחד גיסא. ומאידך גיסא, כל עוד היצור מועיל לאנושות, מותר להשתמש בו. אנו נוהגים ברכב הפיתוח הטכנולוגי אולם בזהירות לא במפיהרות מופרזת שמא נאאבד שליטה כשכף רגלנו מוכנה על דוושת הבלמים. עם ישראל, שתפקידו לקבוע את הנורמות המוסריות בעולם, חייב להזהיר מפני היצירה המלאכותית ללא בקרה.

אין בסמכותנו לגזור גזירות שלא גזרה התורה. ולכן אין להקיש מכלאיים על כל יצירה מלאכותית. אולם יש לראות בכלאיים דגם להשראה. מותר לפתח ולקדם את הציוויליזציה האנושית, ואף רצוי לעשות כן; אולם הדבר צריך להיעשות עם יד על הדופק, בשליטה ובקרה, תוך זהירות מפני התפרצויות מסוכנות. כי לא כל מלאכותי וחדש הוא גם בטוח ומועיל.

ניקח לדוגמא את תחום הרפואה המודרנית. יש לזקוף לזכותה את הארכתה של תוחלת החיים, ואת הצלתם של מיליוני (ואולי אף מיליארדי) בני אדם מפני סכנות שהיו צפויות להם. אנו עומדים נפעמים מול הכישרון, המרץ והיוזמה האנושיים שהגיעו בעזרת החונן לאדם דעת להישגים כה אדירים. היו אמנם תיאולוגים נוכריים

שטענו שהדבר נוגד את רצון ה', בדומה לטענתו של טורנוסרופוס. אם הקב"ה רוצה להעניש בני אדם שיחלו, כיצד מותר לנו לרפאותם?

תורתנו הקדושה נתנה לכך תשובה חד משמעית: "ורפא ירפא – מכאן שניתן רשות לרופא רשות לרפאות" (בבא קמא פ"ה ע"א). בריפוי חולים יש גם מצוה של הצלת חיים. "לא תעמוד על דם רעך". אנו מכירים בכך שה' הוא המייסר והוא המרפא. הוא שולח מחלות לעולם, והוא גם שולח רופאים לרפא אותם. את הייסורים קיבלנו בעצם המחלה, בעצם הצורך להתרפא, ולא תמיד הדבר קל ונעים. אולם די בייסורים אלו. יש נורמה טבעית קבועה בעולם. כל סטייה מהנורמה גורמת לסבל ומצריכה תיקון. אם אדם שבר יד או רגל – חובתנו להחזיר את השבר למקומו ולהשיב את היד והרגל לתפקודם הקודם. אם אדם נולד עם אבר פגום, מחובתנו לתקן את הפגם כדי להשוות את אותו אדם עם הנורמה המקובלת.

לעומת זאת, יצירה חדשה, שאינה מיועדת לתיקון סטייה או למניעת סבל, אינה רצויה. אין שום מצוה, למשל, להביא לעולם יצור מסוג חדש ללא שני הורים נורמליים, רק בגלל שהוא חדש, מסקרן, מעניין ומגוון את המציאות החדשה. אדרבה, מי יודע האם לא נגרום ליצור זה סבל בגלל חריגותו ושונותו? מי לידינו יתקע שיצור כזה יהיה בריא בגופו ובנפשו? מי יודע מהם הנזקים שהוא עלול לגרום לעולמנו? (למשל יש, טוענים שיצור הנולד בתהליך של שיבוט, שהוא שכפול גנטי, לא יוכל ללדת. א"כ למה לעשוק ממנו את זכות האמהות?).

לכך התכוון הרמב"ן באומרו שהתורה אסרה עלינו ליצור דבר חדש.

אמנם מבחינה הלכתית האיסור חל רק כלאיים; אך אפשר ללמוד מאיסור כלאיים, לא כמקור הלכתי, אלא כמקור השראה לחשיבה זהירה ואחראית, ולהימנע מיצירות חדשות במקום שאין בהן צורך חיוני.

ההנדסה הגנטית, למשל, יכולה לסייע לבני אדם סובלים ולהביא להם ישועה. זוהי שליחות של מצוה. אך כאשר היא תייצר מפלצות, או תביא מחלות ותדרדר את החברה, זו שליחות לדבר עבירה. לכן יש לקיים ניסויים כאלו רק תחת ביקורת ציבורית הדוקה.

ומכאן נעבור למספר דוגמאות מעשיות.

ב. הפריה מלאכותית

בד בבד עם ההתקדמות הרבה שחלה במדעי הרפואה בשנים האחרונות, נמצאו פתרונות מעשיים לזוגות עקרים רבים. טכניקות רבות של הפריה תוך-גופית וחוץ-גופית (הפריית מבחנה) ועד לפונדקאות הוכנסו לשימוש שוטף והביאו עמן שאלות

שלא נדרשנו להן בעבר. האם צריך או מותר – או אולי אסור – להשתמש בדרך זו, המאפשרת לזוגות חשוכי ילדים להיבנות ולקיים את המצוה כהלכתה?⁸

האמת ניתנת להיאמר, שהדיון על שאלה זו התעורר הרבה זמן לפני המצאתה של שיטת ההפריה החוץ גופית, והתייחס לאפשרות של התעברות אשה באמבטיה (חגיגה ט"ו ע"א). ראו את עיניהם הרחוקות של חכמי ישראל!

נקודה אחת שיש לדון בה היא, שהדבר לא נעשה כדרך כל הארץ; ואם כן יש לכאורה יש כאן איסור של השחתת זרע לבטלה, כי בשלב הראשון יש כאן השחתה, ורק לאחר מכן מתבצעת ההפריה. ואכן יש פוסקים שאסרו את הדבר מסיבה זאת.⁹

הפוסקים שהתירו דימו זאת להשחתת דבר קדוש, כגון מחיקת שם ה' או הריסת בית כנסת וכדו', שאם הדבר נעשה לשם תיקון – הוא מותר¹⁰; כגון, הריסת בית כנסת רעוע לשם בנייתו מחדש, שאין זו השחתה אלא בנין. והוא הדין לנידונו.¹¹ עוד העירו הפוסקים¹² שאין בשימוש בדרך זו משום הוצאת זרע לבטלה, כי גם בתהליך הטבעי הרבה תאים אובדים ורק אחד מהם יפריה.

כדי להתיר דרך זו, עלינו להניח שאכן יש כאן תיקון. אולם לשם כך יש צורך לברר האם מקיימים בכך מצוות "פרו ורבו"?

הגישה ההלכתית בנויה על יסודות טבעיים בדרך כלל. התורה לא חייבה אותנו להשתמש בדרכים מלאכותיות כדי לקיים מצוות. יצורים הסמויים מן העין, למשל – אינם אסורים, משום ש"לא ניתנה תורה למלאכי השרת", אלא ליצורים אנושיים טבעיים בחושיהם הטבעיים.¹³ ואכן יש מפקפקים אם אדם יוצא ידי חובתו במצוות "פרו ורבו" בדרכים מלאכותיות.¹⁴ וגם לדעת הפוסקים הסוברים שאדם יוצא ידי חובתו בכך, הוא אינו מחוייב להשתמש בדרכים כאלו כדי לקיים מצוה.¹⁵ יש אף המסתפקים אם ילד שנוול בדרך מלאכותית מתייחס אחר אביו¹⁶; ואם כן, האב אינו מקיים בכך שום מצוה. ולדעה זו אולי אין הצדקה למעשה, כי יש כאן השחתה ללא תועלת. אולם אחרים סוברים שהבן מתייחס לאביו.¹⁷ ויש שחילקו בין התעברות

8. עי' נשמת אברהם' (אה"ע ח"א סי' א' ס"ק ה').

9. שו"ת דברי מלכיא' (ח"ד סי' ק"ז, ועוד).

10. ראה מה שכתבנו על כך בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"א סי' ס"ט אות ה').

11. עי' שו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' רס"ח). וראה מה שכתבנו על כך בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"א סי' ס"ט אות ז').

12. ראה 'באהלה של תורה' (שם).

13. על פי ערוך השולחן (יר"ד סי' פ"ד סעי' ל"ו).

14. ראה מה שכתבנו בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"א סי' ס"ט).

15. ראה מה שכתבנו שם (אות א', ג').

16. חלקת מחוקק (אה"ע סי' א' ס"ק ח'). ועי' נשמת אברהם (אה"ע סי' א' ס"ק ה' סעי' ד/1).

17. בית שמואל (שם, ס"ק י').

מקרית, הנעשית מאליה באמבטיה, לבין הפריה חוץ גופית, הנעשית באופן מתוכנן.¹⁸ אחרים אומרים, שגם אם נניח שמי שנולדו לו ילדים בדרך זו אינו יוצא ידי חובתו הוא בכל זאת פטור ממצות פריה ורביה.¹⁹ דוגמא לכך מצינו במצוות כיסוי הדם:²⁰ לכתחילה יש לכסות את הדם בידיים; אולם אם הרוח כיסתה את הדם, אין עוד חיוב לכסותו.

נימוק נוסף להתיר גם אם נניח שאין מקיימים בכך את המצוה, הוא הצורך הטבעי של זוג בילדים משלהם. גם צורך זה נחשב תיקון.

יש שהתנגדו עקרונית לדרך זו בגלל חששות לתקלות וטעויות, כאשר הילד שייולד עלול להיות של מישהו אחר. כדי למנוע זאת יש צורך בפיקוח צמוד על ידי לבורנטים יראי שמים לאורך כל התהליך, כדי למנוע כל תקלה אפשרית.²¹

ג. בחירת מין העובר

עם ההתקדמות הרבה שחלה במדעי הרפואה, שוכללה גם הטכניקה של הפריה מלאכותית, ובין היתר נמצאה כיום דרך לבחירת מין העובר. דרך זו נעשית על ידי מיון מוקדם של התאים, וסיכויי ההצלחה מרובים מאוד, אם כי לא מלאים. ומתוך כך עולות מספר שאלות:

- א. כידוע, לשם קיום מצוות "פרו ורבו" יש צורך לפחות בבן ובת. האם צריך או מותר להשתמש בדרך זו כדי לבחור את מין העובר ולקיים את המצוה כהלכתה?
- ב. זוג המעוניין בעיקר בבנים זכרים, למשל, האם מותר להשתמש בדרך זו כדי למלא את משאלתו?
- ג. זוג שילד כמה בנים או בנות ורוצה בילד ממין אחר, האם חייב או רשאי להשתמש בדרך זו?
- ד. מאחר שלצורך ההפריה די במספר תאי זרע קטן יחסית, האם אין בשיטת מיון זו משום השחתה של יתר התאים?

כבר לעיל (אות ב') הערנו שהגישה ההלכתית בנויה על יסודות טבעיים, והתורה לא חייבה אותנו להשתמש בדרכים מלאכותיות כדי לקיים מצוות. ולכן מי שה' זיכהו רק במין אחד אינו חייב להתחכם על רצון ה' ולחפש דרך מלאכותית כדי לקיים את המצוה. ועליו לומר "ברוך ה' יום יום". אנו סמוכים ובטוחים שבמקביל דאג לכך ה' שמספר בני המין האחר שנולדו בעולם מאזן את מספר בני המין שנולדו במקרה פרטי זה, והתערבות מלאכותית עלולה להפר את האיזון הטבעי.

18. ראה שו"ת 'באהלה של תורה' (ח"א סי' ס"ט אות ב').

19. הר-צבי (לטור אה"ע סי' א').

20. חולין (פ"ז ע"א).

21. ראה מה שכתבנו בענין זה בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"א סי' ע"א).

בפרט במצוה זו, של בניית הקן המשפחתי, עלינו להיזהר מלהפוך אותה למעשה מכני-מלאכותי, שבו ייבחר הילד שיוולד באמצעות ז'ורנלים ודרכים מסחריות אחרות. רק קן משפחתי הבנוי על חום ואהבה טבעיים יכול להבטיח המשך בריא ותקין של הדורות הבאים.

מאידיך גיסא, כאשר יש צורך לתקן סטייה מן הטבע מותר לנו ומוטל עלינו להשתמש בכל האמצעים שה' חנן אותנו בהם כדי למנוע סטייה כזו. לכן משתמשים אנו בדרכים אלו רק בזוג חשוך ילדים, או במקרים נדירים אחרים, על פי הדרכה הלכתית ופיקוח הלכתי נאותים. ועל זה אמרה התורה "ורפא ירפא". שניתנה לרופא רשות, ואף מצוה, לרפאות ולחלץ בני אדם ממצוקותיהם.

במקרים כאלו, אין זו התערבות בלתי רצויה במעשה הבריאה. אדרבה, לשם כך חנן ה' את הרופאים בחכמה, בינה ודעת, כדי לרדות בטבע ולתקנו.

ולמעשה יש להורות כך:

א. זוג הסבור שמן הראוי שיוולדו לו בנים זכרים יותר מאשר בנות – אינו רשאי להשתמש בדרך זו. הוא הדין לזוג שיש לו רק בן אחד או בת אחת, אינו רשאי להוליד ילד אחר מהמין השני בדרך זו.

ב. זוג שיש לו ילדים רבים ממין אחד, אינו חייב ללדת ילד ממין אחר בדרך מלאכותית; אך אם הדבר גורם לזוג צער גדול – יש להתיר שימוש בדרך זו על ידי הדרכה הלכתית נאותה.

ג. אין בשימוש בדרך זו משום הוצאת זרע לבטלה, כי גם בתהליך הטבעי הרבה תאים אובדים ורק אחד מהם יפריה.²²

ד. שאלת השיבוט בהלכה

השיבוט הוא המינוח המעודכן יותר למה שמכונה "שכפול". מונח זה מבטא ביתר חומרה את הסכנה שבדבר. באופן תיאורטי ניתן לא רק "לשכפל" כפיל של אדם אחד, אלא גם ליצור שבטים שבטים, עדרים עדרים, שכולם יהיו זהים לחלוטין זה לזה. משורש השבטיות יצא השיבוט. מהי עמדת ההלכה על כך?

הנחנו כהנחת יסוד שהמדובר בסכנה. ואכן בעלי דמיון מפותח רואים לנגד עיניהם את הסכנות האיומות הצפונות לאנושות מאפשרות השיבוט. אולם למעשה המדע עדיין רחוק מיישום כה מרחיק לכת, ואנשי המדע אף מודעים לסכנות הצפויות. אין כרגע מי שמעלה על דל שפתיו את הרעיון הנואל של השיבוט במונח זה.

כיום, מגמת המדע בהנדסה הגנטית היא למצוא מענה לבעיות קשות שאין להם כרגע פיתרון אחר. לדוגמא, השתלת אברים. מדובר למשל על ייצור בעלי חיים כאלו

22. כדלעיל (אות ב').

שהמבנה הגנטי שלהם יתאים מבחינת רקמותיהם לגוף האנושי, ושישמשו מאגר להשתלת אברים. מבחינה זו היה הציבור הדתי, המנוע עד היום מהאפשרות "לתרום" אברים מהמת,²³ צריך להיות מעוניין דווקא בקידום מהיר יותר של "השיבוט" כדי שבעיית ההשתלות תיפתר בדרך זו. אלא שמעבר לשאלה העקרונית על הגבולות שהאדם צריך לשים על עצמו כאשר הוא מתערב בטבע, ישנן בעיות נוספות המיוחדות לשאלה זו.

ה. האם היצור המשובט הוא אדם?

השאלה העקרונית הנשאלת היא, מה יהיה מעמדו של היצור ה"משובט", אם בכל זאת הוא ייווצר במזיד או בשוגג?

יש מי שטוען שיצור זה לא ייחשב ליצור אנושי, לא יהיה לו שום מעמד מוגדר, הוא לא יהיה אדם כלל, לא יהודי ולא נוכרי, ושמא אף יהיה מותר להורגו(!) הוא ייחשב לכל היותר כבעל חיים לא אנושי; וזאת משום שאין לו ייחוד משלו. הוא זהה בכל לאמו. ואם יהיו רבים כאלו, הם יהיו שבט של אנשים שכולם זהים זה לזה. ומצינו לרבותינו שאמרו במשנה (סנהדרין ל"ז ע"א):

לפיכך נברא אדם יחידי ללמדך שכל המאבד נפש אחת ומישראל, מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא... לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר: בשבילי נברא העולם.

וא"כ מי שאין לו אישיות ייחודית משלו אינו בכלל אדם. אך נראה לענ"ד שמסקנה זו היא מרחיקת לכת. אין ללמוד ממימרא זו אלא את חומרנו של איסור הרציחה, אך לא את עצם הגדרתו. גם תאומים זהים לחלוטין אסורים ברציחה. אם כי נראה להלן שיש מי שלמד מפסוק זה גם את הגדרת האדם. הקריטריון הקובע את מהות האדם הוא הפסוק (בראשית ט' ו'):

שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם א-להים עשה את האדם.

ועלינו לבדוק אפוא את היצור המשובט, אם יש בו צלם א-להים.

לשם כך עלינו לשאול: מהו צלם א-להים שבאדם?

הרמב"ם (מורה נבוכים ח"א פרק א') קבע שהשכל הוא צלם הא-להים. ר' חיים מוולוז'ין (בספרו 'נפש החיים' שער א' פרק ג') קובע שהבחירה החופשית היא צלם הא-להים. רס"ג תרגם "בצלמו – שליט בראו". וכן מפורש בזוהר (ח"א, פר' בראשית דף מ"ז ע"א): יחידאי בעלמא, שליט על כולא.

והפסוק עצמו אומר (בראשית א' כ"ח):

ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל החיה הרומשת על הארץ.

23. משום שהמימסד הרפואי טרם הסכים להנחיות הרבנות בנושא זה. ראה לעיל (סי' ה').

אמנם מצינו לר' אברהם סבע, בספר 'צרור המור' (תחילת פרשת בראשית, ד"ה ועוד), שפירש שהגדרתו של צלם הא-להים היא יחידותו, על פי המשנה שהבאנו לעיל ממסכת סנהדרין; אולם לעומתו פרשנים אחרים פירשו את הצלם באופנים אחרים (כגון המידות הטובות "מה הוא רחום אף אתה רחום" וכו'). ולא ייתכן אפוא שנתיר את שפיכת דמו, חלילה, של יצור אנושי, רק בגלל שאינו עונה על קריטריון אחד בין כמה אחרים. ומסתבר לומר שאם היצור המשובט יהיה יצור תבוני, בעל בחירה חופשית וכושר שליטה, הוא ייחשב ליצור אנושי גם אם תחסר בו תכונת הייחודיות.

אם כי אין ספק שיצירת אדם לא ייחודי אינה רצויה. היא תשלול מאותו יצור את אחת התכונות היסודיות ביותר באישיותו של האדם – ייחודו, היותו עולם מלא שאין דומה לו בעולם כולו. העדר מרכיב כה חשוב באישיותו של האדם, עלול ליצור אדם פגוע ופגום, ומי יודע לאלו תוצאות פסיכולוגיות ומוסריות עלולה לגרום יצירה מלאכותית כזו.

1. מיהם הוריו של היצור המשובט?

נחלקו פוסקי דורנו בנושא הפונדקאות, מי היא אמו של הילוד, האם היא האם הגנטית, בעלת הביצית, או האם היולדת, שברחמה גדל והתפתח הילוד²⁴? גם בנושא השיבוט, אם בעלת הביצית לא תהיה גם האם היולדת, תהיה השאלה תלויה במחלוקת הנ"ל. אך אם בעלת הביצית תהיה גם האם היולדת תישאל השאלה מיהו אביו של היצור המשובט? אב הוא המזריע את הזרע, בעוד שהאם היא בעלת הביצית. אך כאשר מפריים ביצית ללא זרע, אין כאן אב. ועם זאת, יש כאן שיתוף של שני מקורות, בעלת הביצית ובעלת התא המוחדר לביצית ומפריה אותו, האם אין להתייחס אל בעלת התא כאל 'אב', למרות שהיא אשה? ולפי זה, האם יהיה לבעלת התא מעמד דומה לשל אב, לענין כיבוד אב ואם, לגבי ירושה? האם קרובי "האב" יהיו קרובי היצור המשובט לענין עדויות, עריות והלכות אחרות?

בהלכה לא מצינו 'אב' משונה כזה. ומסתבר שאשה זו לא תיחשב כ'אב', אם כי לחומרא אולי נתייחס אליה בכל זאת כאילו היתה "אב". ומכיון שנחשוש לשתי האפשרויות, מצד אחד היצור המשובט לא יירש את "אביו", אך מצד שני יהיה חייב בכבודו, ויהיה אסור להינשא לקרוביו מן 'האב'.

שאלות נוספות מתעוררות כאשר מדובר במקרה שאותה אשה תהיה גם בעלת התא, גם בעלת הביצית וגם היולדת. כאן ייולד יצור ללא אב כלל. אך אולי אבי אמו הוא יהיה גם אביו, שהרי אין הוא 'בן' של אמו אלא מין תאום זהה לה, ואם כן הוא יהיה גם 'אחיה' מבחינה מסוימת, וממילא גם יהיה 'בנו' של אבי אמו.

24. ראה מה שכתבנו בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"א סי' ע').

ז. מסקנת הדיון בשיבוט

עצם ההתלבטות בהגדרות אלו מראה את חומרת התופעה של הבאת יצור חסר זהות שלא ידע מיהו אביו. אמנם גם כיום יש לצערנו מצבים כאלו. אולם אלו נוצרו בדיעבד. על הראשונים אנו מצטערים, ואתה בא להוסיף עליהם! איזה מאמץ אדיר משקיעים פסיכולוגים וסוציולוגים כדי לאזן את אישיותו של ילד למשפחה חד-הורית, הסובל מהעדרו של אחד מהוריו, ולא תמיד בהצלחה מרובה. האם יש סיכוי להציל את אישיותו של היצור המשובט מהפרעות וליקויים נפשיים מעין אלו? לאור כל האמור, יש להימנע מיצירת יצור כזה ללא בדיקה יסודית ואחראית ביותר של כל ההשלכות העלולות להופיע כתוצאה מכך.

ח. לב החזיר

תוך כדי כתיבת מאמר זה (תמוז תשנ"ה), התפרסם ניסוי שנערך על ידי המדענים לייצר חזירים על ידי הנדסה גנטית, באופן כזה שרקמותיהם תהיינה זהות לרקמות האדם. לבבותיהם של חזירים אלו מיועדים להשתלה בבני אדם.

כבר רבותינו (תענית כ"א ע"ב) עמדו על הדמיון שבין מעיו של החזיר למעיו של האדם. ובציבור הרחב כבר מהדהדת השאלה: האם מותר להשתיל לב חזיר במקום ליבו של אדם?

המושג "לב" בתנ"ך הוא בעל משמעות רחבה יותר מאשר אותו אבר המשמש כמשאבת דם בגופו של האדם. מכיון שהחיים תלויים בלב, כינו בשם "לב" את כל מערכת החיים האנושית, ובעיקר את חיי התבונה וההכרה, שהם מהותו של האדם באשר הוא אדם. "חכם לב" - נקרא אדם חכם בשל חכמתו. ואין הכוונה לאבר המסויים השואב את הדם ומזרים אותו לכל האיברים. אבר זה אינו נושא שום תכונות רוחניות. הוא בסך הכל משאבה, שעליה להיות תקינה ובריאה כדי שהאדם יוכל להיות באמת חכם לב כראוי.

עם זאת היה מומלץ שחזירים אלו יגודלו בעיקר בחו"ל ולא בארץ (על פי ב"ק פ"ב ע"ב).

ט. ניתוחים פלסטיים

אסור לאדם לחבול בעצמו. יש מפרשים זאת בגלל שאין האדם בעלים על גופו.²⁵ "הן כל הנפשות לי הנה".²⁶ יש כאן שאלה עקרונית יותר, האם מותר לאדם לשנות את

25. הגרש"י זווין זצ"ל, במאמרו: 'משפט שיילוק לאור ההלכה' (לאור ההלכה' עמ' שי"ח ואילך). וראה

בהרחבה בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"א סי' ק', ובעיקר אותיות א'-ג'). ועי' בספר זה, לעיל סי' ג)

26. יחזקאל (י"ח ד').

סדרי הבריאה שנקבעו מבראשית? אם ה' ברא את האדם בצורה מסויימת, מהי זכותו של האדם לשנותה?

בכל זאת מצינו שמותר לאדם לחבול בעצמו לצורך, לא רק במקרה של פיקוח נפש. אלא גם במקום חולי וצער, וכן לצורך קישוט. נשים נהגו, למשל, לנקוב את אזניהן כדי לתלות בהן עגילים. התורה נתנה לאדם רשות ליפות את עצמו ולשכלל את הבריאה הטבעית.

לכן יש המתירים לאדם לעבור ניתוח פלסטי כדי לשנות את מראהו.²⁷ אך יש אוסרים זאת, למעט במקרים חריגים בהם האדם סובל מאוד ממראה מסויים.²⁸

מסתבר לומר שתיקון סטייה כדי להשוות את החריג לנורמה הטבעית מותר לכל הדעות. ולכן נראה למעשה, שאדם שעבר תאונה או מחלה קשה ומראהו הושחת - רשאי לעבור ניתוח פלסטי כדי להחזיר את מראהו הקודם. כמו כן מותר לאדם שמראהו חריג ומשונה ביותר לעבור ניתוח כזה כדי להשוותו ליתר בני האדם; אולם כאשר אדם רוצה לעבור ניתוח רק משום שאבר מאבריו לא מוצא חן בעיניו - נחלקו הדעות, ולכן למעשה אסור לו לעבור ניתוח פלסטי, אך ורק לשם מטרה אסתטית סובייקטיבית.

מסקנות

ה' ברא את העולם והפקיד את האדם עליו לשפרו ולשכללו. לא הותר לאדם להשחיתו ולקלקלו. לכן כל טכנולוגיה חדשה טעונה בדיקה יסודית. אם היא באה לתקן עיוותים ולהשלים חסרים היא רצויה. כמו"כ הדברת מחלות והעלאת איכות החיים כדי לאפשר חיים תקינים - ראויות. אולם אם היא עלולה להרוס היא פסולה. לכן סיוע לזוגות עקרים, הצלת חולים, החזרת מראה שהושחת וכדו' מותרים. אולם יצירת אדם חדש ללא מטרה ראויה, שינוי מראה ללא אילוץ ועל אחת כמה וכמה שימוש בטכנולוגיה ביולוגית כנשק נגד אויב - אסורים.

27. שו"ת אגרות משה (ח"מ ח"ב סי' ס"ו); שו"ת יביע אומר (ח"ח, חו"מ סי' י"ב).

28. עי' שו"ת ציץ אליעזר (חי"א סי' מ"א); נשמת אברהם (חו"מ ח"א סי' ת"כ ס"ק ד' סעי' 2).